

A.M.BALAYEV
t.ü.f.d. AMEA A.A.Bakıxanov
adına Tarix İnstitutu
e-mail:a.balayev@box.az.

**NEFT AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İCTİMAİ-SİYASİ
HƏYATINDA BAŞLICA FAKTOR KİMİ**
(1992-1999-cu illər)

Açar sözlər: Azərbaycan, Xəzər, neft, dəniz, ABŞ, Türkiyə
Ключевые слова: Азербайджан, Каспий, нефть, море, США, Турция
Key words: Azerbaijan, Caspian sea, oil, USA, Turkey

XX əsrin 70-ci illərindən Şərqi Avropada başlanan hərəkət 90-cı illərin əvvəlində gedən proseslərlə başa çatdı. 1991-ci il dekabr ayının 8-də Belovejsk müqaviləsi ilə SSRİ-nin ləğvi hüquqi cəhətdən rəsmiləşdi. Azərbaycan nefti beynəlxalq rəqabət obyektinə güclənirdi. 1991-ci il oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra bu rəqabət daha da gücləndi.

1991-ci ilin iyununda keçirilən tenderin qalibi ABŞ-nin məşhur «Amoko» şirkəti elan edildi. 1992-ci il Azərbaycanın siyasi həyatında gedən proseslər nəticəsində Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətə gəlməsi ilə nəticələndi. Mürəkkəb daxili vəziyyət xarici ölkələrin neft şirkətləri ilə nəzərdə tutulmuş müqavilələri imzalanmasını təxirə saldı. Hakimiyyətə gələn AXC hökuməti əsas diqqəti neft məsələsinə yönəltdi. 1992-ci il sentyabr ayının 7-də Bakıda Azərbaycan Respublikası hökuməti ilə «Britiş Petroleum» şirkəti arasında saziş imzalandı. İmzalanma mərasimində Marqaret Tetçer iştirak etdi [1, s. 652].

1992-ci il sentyabr ayının 13-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti yaradıldı [1, s.652].

1992-ci ilin sonunda dörd ən böyük neft yataqları «Azəri», «Şah-dəniz», «Çıraq» və «Günəşli» yataqları üzrə kəşfiyyat işlərinin birgə aparılması üzrə beş niyyət protokolu imzalanmışdı [2].

1993-cü ilin iyun ayının 17-dən 18-nə keçən gecə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Əliyev (Elçibəy) Bakı şəhərini tərk etməsi ilə Heydər Əliyev Prezident səlahiyyətlərini öz üzərinə götürdü. 1993-cü ilin ikinci yarısında respublikada yaranmış siyasi-iqtisadi və hərbi böhran AXC – Müsavat hakimiyyətinin hazırladığı neft kontraktının imzalanmasını təxirə saldı [4]. 1993-cü ilin dekabr ayından başlayaraq Prezident Heydər Əliyev Fransa, Türkiyə, İngiltərə, Çin kimi böyük dövlətlərə səfərlər edərək Azərbaycan Respublikasının maraqlarını müdafiə edən müqavilələr imzaladı. 1994-cü il may ayının 4-də Azərbaycanın NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» Proqramına qoşulması haqqında müqavilə imzalanması Azərbaycanı Avro atlantika məkanına inteqrasiyası istiqamətində mühüm addım oldu [5].

Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan üçün 1993-cü illərin ağır siyasi və sosial-iqtisadi böhranından çıxmağa başlamışdı. Qərb ölkələrinə neft şirkətləri ilə 1994-cü ilin mayında Türkiyənin İstanbul şəhərində aparılan danışıqlar çox ağır gedirdi. Bu zaman ADNŞ-nin birinci vitse-prezidenti təyin edilən İ.Əliyev «Caspian energy» jurnalına verdiyi müsahibəsində qeyd edir ki: «bu zaman bizim qarşımızda üç əsas vəzifə dayanmışdı: Birincisi, müqavilənin imzalanmasına nail olmaq. İkincisi, Azərbaycan üçün müqavilədə ən əlverişli

həm hüquqi, həm də iqtisadi şərait yaratmaq. Üçüncüsü isə müqavilənin işlənməsinə nail olmaq». Azərbaycan hökuməti razı ola bilməzdi. Çünki bu şərtin qəbul edilməsi kontraktın kağız üzərində qalacağı demək idi. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyevin tapşırığı ilə DNŞ-nin I vitse-prezidenti İ.Əliyev ABŞ hökumət nümayəndələri ilə danışıqlar aparmaq üçün Vaşinqtona yollandı və aparılan danışıqlar öz müsbət nəticəsini verdi [6]. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1994-cü il sentyabrın 20-də «Əsrin kontraktı» adlanan ilk müqavilə imzalandı [7].

Bağlanmış müqavilənin şərtlərinə görə 30 il ərzində Xəzər dənizinin «Günəşli», «Çıraq», «Azəri» neft yataqlarından 511 mln. ton neft çıxarılacağı nəzərdə tutulurdu. Bunun üçün 7,4 milyard dollar maliyyə vəsaiti tələb olunurdu. Yalnız Azərbaycanın payına düşəcək neftin satışından əldə olunacaq gəlirin təqribən 34 milyard olacağı güman edilirdi. [8, 23 sentyabr 1994].

1995-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) təsis olundu. 1999-cu ildən isə ABƏŞ tərəfdaşlarının xahişi ilə onun vahid operatorluğu BP şirkətinə həvalə edildi [9, s.30].

1995-ci il ildə Türkiyənin baş naziri Tansu Çillər Xəzəryanı ölkələrə səfər edərək Azərbaycanın xam neftinin və Qazaxıstanın Tenqiz neftinin Türkiyəyə ixrac perspektivlərini müzakirə etdi. Bununla Ankara Azərbaycan və qazax neftinin Rusiyanın mümkün təsirindən sıxışdırıla bilərdi. Türkiyənin baş naziri Tansu Çillər Gürcüstanda olarkən demişdir: " Biz neftin Gürcüstan ərazisindən göndərilməsini həll etmişik. Türkiyə maraqlanan tərəflərə bu lahiyəni təqdim etdi. Bu layihəni texniki-iqtisadi göstəriciləri ən optimal hesab olundu" [10, s.117].

1996-cı il iyunun 4-də Bakıda BP, Statoyl, LUKAgip, Elf Aquitaine (hazırda isə TOTAL of Franse), OIEC (hazırda NICO of Iran), TPAO və SOCAR şirkətləri arasında "Şah-Dəniz" perspektiv strukturuna dair 3 sayılı müqavilə imzalandı. [11, №10] 1996-cı il dekabrın 14-də Amoko, UNOCAL, İtochu (Japan), Delta Nimir (Səudiyyə Ərəbistanı) və SOCAR şirkətləri arasında "Dan Ulduzu" və "Əşrəfi" perspektiv strukturlarına dair 4 sayılı müqavilə imzalandı. [12, №243].

1997-ci il yanvar ayının 13-də Fransanın paytaxtı Paris şəhərində Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və Fransa Respublikasının prezidenti Jak Şirakin iştirakı ilə Fransanın Elf Aquitaine və Total şirkətləri və SOCAR arasında "Lənkəran" və "Talış" perspektiv strukturlarına dair 5 sayılı müqavilə imzalandı. [13, №8]. 1997-ci il iyulun 4-də Moskva şəhərində ARDNŞ və "LUKoil" arasında Yalama-Samur sərhəd strukturunun mənimsənməsinə dair 1,5-2 mlrd. dollar məbləğində 6 sayılı müqavilə imzalandı [14, s.653].

1997-ci il avqust ayının 1-də Vaşinqtonda Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev və ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qorun iştirakı ilə Amerikanın Chevron, Exxon və Mobil şirkətləri, həmçinin SOCAR arasında "Apşeron", "Oğuz" və "Naxçıvan" neft strukturlarına dair müqavilələr imzalandı. [15, №170].

1997-ci il sentyabrın 26-da Romada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı ilə Agip (əsas operator), Mitsui (Yaponiya), TRAO, Repsol və SOCAR şirkətləri arasında "Kurdaşi" neft strukturuna dair 10 sayılı müqaviləni imzaladı [17, №219].

1997-ci il noyabrın 12-də Azərbaycanın tarixində mühüm hadisə baş verdi [18]. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı «Azəri», «Günəşli» yataqlarının və «Çıraq» yatağının dərin hissəsindən sutkada 1000 tondan artıq debite malik quyusundan ilk neft alındı [19]. Bu münasibətlə təntənəli mərasimdə çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan xalqını, əlamətdar tarixi hadisə münasibəti ilə təbrik etdi.

1998-ci il oktyabrın 29-da Türkiyə Böyük Millət Məclisində Xəzər regionun enerji ehtiyatlarının, xüsusən Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılması üçün Bakı-Tiflis-Ceyhan marşrutunun müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutan Ankara bəyannaməsinin imzalanması mərasimi oldu. H.Əliyevin təşəbbüsü ilə hazırlanmış Ankara bəyannaməsinə Türkiyə dövləti adından prezident Süleyman Dəmirəl, baş nazir Məsud Yılmaz, Azərbaycan dövləti tərəfindən Heydər Əliyev, Gürcüstan dövləti tərəfindən Eduard Şevernadze, Qazaxıstan dövləti adından prezident Nursultan Nazarbayev, Özbəkistan dövləti adından prezident İslam Kərimov, habelə ABŞ dövləti adından energetika naziri Bill Riçardson imzaladılar [24, №257]. 1999-cu il noyabr ayında İstanbul sammitində əsas ixrac neft kəməri üzrə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan və Qazaxıstan arasındakı ABŞ-nin iştirakı ilə müqavilələr paketinin imzalanması mərasimində çıxış edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev qeyd etdi ki, keçən beş il ərzində əsrin kontraktının imzalanmasından bu günkü Bakı-Ceyhan strateji neft kəməri üzrə müqavilələr paketinin imzalanmasına qədər görülən işlərdən qürur hissi duyur» [15, №276, 19 noyabr, 1999].

1998-ci il iyun ayının 2-də Bakıda "Gülüstan" sarayında ARDNŞ, "Kommonvolz oyl end qaz", "Sunner" neft şirkəti arasında [25, №125].

1998-ci il iyul ayının 21-də isə Londonda Toni Bleyer və Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı ilə "Britiş Petroleum", "Şell" və ARDNŞ arasında, həmçinin "Britiş Petroleum", "Statoil", "Exxon Mobil", TPAO, "Albert Enerdji" və ARDNŞ-i arasında neft müqavilələri imzalandı [14, s. 654].

Bakı-Supsa neft boru kəməri inşası 1998-ci il dekabr ayında başa çatdı. Gürcüstan ərazisindən keçməklə Qara dənizdə yerləşən Samsun və Frakiya (Türkiyə), Burqas (Bolqariya), Odessa (Ukrayna) limanları da daxil olmaqla kəmərin uzunluğu – 850 km. ötürmə qabiliyyəti ildə 10 mln. ton təşkil edirdi [10, s.114, 2003].

1999-cu ilin aprel ayının 17-dən etibarən Bakı-Supsa xətti ilə gündə təxminən 90000 barel neft nəql edilməyə başlandı [26, s.132, 2008]. Aprel ayında Böyük Britaniyanın BP və ABŞ-ın AMOCO şirkətləri ABƏŞ-in lideri kimi Gürcüstanın Supsa limanında 80000 ton neftlə yüklənmiş (Azeri Light) «Agip Peimonte» tankerini İspaniyanın Kastellanodakı neftayırma zavoduna çatdırmaqla Azərbaycan neftinin «Qərb marşrutu» ilə dünya bazarlarına çıxarılmasını reallaşdırmış oldular.

1999-cu ilin aprel ayının 27-də ABŞ-da rəsmi səfərdə olan Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin iştirakı ilə Vaşinqtonda müqavilə imzalandı [27].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin neft sənayesindəki gördüyü tədbirlər nəticəsində neft hasilatı 1993-cü ildə 10,3 milyon tondan, 2003-cü ildə 15,3 milyon tona çatdırıldı [26, s.132].

1999-cu ilin noyabrında İstanbulda ATƏT-in Sammiti zamanı «Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə ərazisi ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair» Hökumətlərarası saziş imzalandı. Bununla da əsas ixrac neft kəmərinin reallaşdırılması üçün hüquqi zəmin yaradıldı [28, №266].

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Muradverdiyeva Leyla Bakinskaya Neft Uroki İstorii. Baku, 2006, 664 str., s.652.
2. AMOKO ilə danışıqlar başa çatmaqdadır. Azərbaycan № 32 (475), 6 noyabr 1992.
3. Parlamentin spikeri dəyişdi. Xalq qəzeti № 94 (2160), 16 iyun 1993.
4. Məlumat. Xalq qəzeti № 96 (21962), 19 iyun 1993.

Tarix və onun problemləri, № 2 2012

5. «Sülh naminə tərəfdaşlıq». Xalq qəzeti № 31 (22077), 6 may 1994.
6. ABŞ-da görüşlər. Xalq qəzeti № 55 (22101), 19 avqust 1994.
7. Azərbaycan öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoyur. Xalq qəzeti № 60 (22106), 23 sentyabr 1994.
8. Neft müqaviləsi xalqın rifahı üçün mühüm addımdır. Xalq qəzeti № 60 (22106), 23 sentyabr 1994.
9. Əsrin müqaviləsi -10 Azərbaycan böyük inkişaf yollarında (tarixi-siyasi təhlil) Bakı-2004 182 s., s.30.
10. Jiltsov S.S., Zonn İ.S. Uşkov A. M. Qeopolitika Kaspiyskoqo reqlona. Moskva, Mejdunarodnoe otnoşeniya, 2003. 280 str., s.117.
11. Daha bir tarixi müqavilə Xalq qəzeti 5 iyun 1996, №10 (22249).
12. Daha bir tarixi neft müqaviləsi . Xalq qəzeti №243 (22385), 17 dekabr 1996.
13. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Fransaya rəsmi səfərə yola düşmüşdü. Xalq qəzeti № 8 (22404), 14 yanvar 1997.
14. Leyla Muradverdiyeva, s. 653.
15. Aslan Aslanov. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a rəsmi səfəri. Xalq qəzeti № 170 (22566), 3 avqust 1997.
16. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a ilk rəsmi səfəri. Xalq qəzeti № 166 (22562), 30 iyul 1997
17. Azərbaycan-İtaliya məqsəd əməkdaşlığı möhkəmlədir. Xalq qəzeti 30 sentyabr 1997, №219(22615).
18. «Xəzər möcüzəsi» həqiqətə çevrilir. Xalq qəzeti №259(22655), 14 noyabr 1997.
19. Mirbabayev Miryusif Azərbaycan neftinin qısa tarixi. Bakı, 2008, 336 s.,s.300.
20. «Əsrin müqaviləsi»nin uğurlu uzaqgörən dövlət siyasətinin nəticəsidir. Xalq qəzeti № 259 (22655), 14 sentyabr 1997.
21. ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti İlham Əliyevin Vaşinqtona səfəri. Xalq qəzeti. № 80(22780), 27 mart 1998.
22. Qardaş Türk xalqının bayramı. Xalq qəzeti № 295 (22995), 30 oktyabr 1998.
23. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişi barədə saziş İstanbulda imzalandı. Xalq qəzeti № 276 (23329), 19 noyabr1999.
24. Türkiyə Böyük Millət Məclisində Ankara bəyannaməsinin imzalanması mərasimi. Azərbaycan 257 (2066), 4 noyabr 1998.
25. Daha üç tarixi neft müqaviləsi. Azərbaycan №125(1934), 3 iyun 1998.
26. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam. Reqlionların inkişafı içtimai birliyi. Bakı, 2008. 232 s., s.132.
27. Respublika 28 aprel 1999.
28. Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin görüşü. Azərbaycan №266(2377), 21 noyabr 1999.

A.M.БАЛАЕВ
e-mail:a.balayev@box.az

НЕФТЬ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1992-1999 гг.)

В статье на основе первоисточников, научной литературы последнего 20-летия предпринимается попытка определения роли нефтяного фактора в общественно-политической жизни Азербайджанской Республики в 1992-1999 гг.

Отмечается, что благодаря стратегическому, энергетическому значению нефти в течение последних 20 лет наша страна превратилась в объект международной экономической и политической жизни и в активный субъект мировой дипломатии. Видную роль в этом процессе сыграл общенациональный лидер нашего народа Г.А.Алиев (1923-2003 гг.).

A.M. BALAYEV
e-mail:a.balayev@box.az

Oil as the factor in social – political life Azerbaijan Republic (1992-1999 yy.)

In this article is written on the base first sources, scientific literatures of the last 20th is took steps attempt definition role oil factor in social-political life in Azerbaijan Republic in 1992-1999 yy.

Showing, thanks to strategy, energetically meaning oil in the last period 20 year our country turn into establishment international economical and political life and in active subject world diplomatic. Heydar Aliyev conducted intensive work in using the national resources and geo-strategic position of Azerbaijan for the development and implementation of large-scale international economic agreements meeting the country's national interests.

Rəyçilər: t.e.n. A.Ə.Rzayev, t.e.d. R.C.Süleymanov

BDU-nun Tarix fakültəsi Elmi Şurasının 05 mart 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 07)